

RECENZE

BOŘIVOJ NECHVÁTAL, KAPITULNÍ CHRÁM SV. PETRA A PAVLA NA VYŠEHRADĚ

Archeologický výzkum, vydal Archeologický ústav AV ČR Praha, Praha 2004, 667 s., 416 obr., 20 tab., anglické resumé a německý překlad, 11 exkurzů včetně dalších příloh

U příležitosti autorova životního jubilea vydal Archeologický ústav AV ČR monumentální publikaci, která shrnuje výsledky Nechvátalova téměř čtyřicetiletého archeologického výzkumu druhé hlavní baziliky přemyslovského státu – kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Během let autor publikoval množství článků i monografií, v nichž se zabýval zásadními otázkami a informoval o pokračujícím výzkumu a jeho interpretaci. Na tyto práce navazuje a jejich výsledky shrnuje a rozšiřuje kniha podávající autorův dnešní názor, doprovázený množstvím dosud neznámým materiálů – kreseb, plánů a fotografií. Složitá problematika objektu inspirovala k pokusu o vlastní interpretaci některých otázek, kterou předkládám v samostatné studii.

Kniha sestává ze šesti kapitol, z nichž první pojednává o přírodních podmínkách a druhá podává přehled dějin kapitulního kostela; ten je členěn do jedenácti oddílů: o počátcích Vyšehradu, založení kapituly a baziliky sv. Petra a Pavla, románském mostu, sarkofázích, baptisteriu, reliéfním medailonu, gotické přestavbě, poutnického odznaku a o přestavbě renesanční, barokní a novogotické. Těžištěm práce je třetí kapitola věnovaná nálezové situaci a postupu výzkumu s bohatou doprovodnou dokumentací. Čtvrtá kapitola se zabývá popisem hrobů v interiéru baziliky, pátá obsahuje obrazovou dokumentaci k třetí a konečně šestá se věnuje některým sakrálním objektům na Vyšehradě z doby předhusitské, tj. kostelu sv. Klimenta, sv. Jana Evangelisty, rotundě sv. Martina, bazilice sv. Vavřince a kostelu sv. Jana Křtitele. Kniha provází jedenáct exkurzů dalších autorů, řešících témata důležitá pro komplexní zpracování objektu: rozbor lidských a zvířecích kostí, fyzikální nedestruktivní průzkum, rozbor malty, funkci kapitulního chrámu jako pohřebiště, určení kachlů, dýmků, skla i rozbor dendrochronologické a petrografické a na závěr otázku tzv. Čertova sloupu. Z přehledu vyplývá, že kniha usiluje o komplexní pohled na vyšehradskou problematiku, chce postihnout všechny stávající otázky a vyrovnat se s veškerou literaturou.

Přínosem publikace je shrnutí problematiky a zveřejnění bohaté plánové a fotografické dokumentace, zčásti publikované ve starších statích, zčásti však nezveřejněné, takže čtenář má možnost seznámit se s ní v této šíři poprvé. Většina dříve formulovaných problémů však zůstává otevřená. Neví se například, kde se na Vyšehradě nacházely nejstarší sakrální objekty, tj. kostel sv. Klimenta a sv. Jana, a není jasná funkce kostela sv. Vavřince. Přes velké úspěchy

v poznání kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla – objev románské dvouchórové baziliky a raně gotického chóru – zůstává i zde řada otevřených problémů. Jedním z nich je otázka přemyslovské krypty a s ní spojené dvojice věží. U raně gotického chóru kolísá datování a určení stavebníka a otevřena je rovněž otázka, zda byl stavěn současně s gotickým trojlodím. Problémy přináší i přestavba v druhé polovině 14. století, kde není zcela jasný rozsah úprav za Karla IV., a výklad západní „předsíně“, a dále spojení gotické novostavby s románskou bazilikou. Je třeba se podrobněji vyjádřit k jednotlivým kapitolám.

První – o přírodních podmínkách – vychází z několika doprovodných průzkumů (geologického, nedestruktivního fyzikálního a hydrogeologického), na jejichž základě autor stanovuje rozsah hradiště a hodnotí založení středověkých staveb. Kapitulu provází názorný digitální model terénu od M. Krementa, v němž je zakreslena bazilika sv. Petra a Pavla a rotunda sv. Martina, chybí však zakreslení dominantní polohy otonské stavby a kostela sv. Vavřince. Již z první kapitoly je zřejmé, že jde o práci mezioborovou využívající výsledky z různých vědních oborů.

Přehled dějin kapitulního kostela začíná statí o počátcích Vyšehradu, řešící několik otázek. Zmiňuje nejstarší památky hradiště z období eneolitu (4.–3. tisíciletí př. n. l.), nepodařilo se však doložit slovanské osídlení ze 6.–7. století, jež by souviselo s obdobím přemyslovských mýtů. Autor odmítá starší názor J. Krále, který na základě geologického rozboru pražské kotliny hledal slovanské hradiště na Branické skále proti Děvinu, kde dodnes nebyl uskutečněn ani předběžný průzkum.¹⁾ Podle nálezů keramiky datuje B. Nechvátal vznik vyšehradského hradiště do „průběhu poloviny 10. století, spíše z druhé třetiny“, a konstatuje, že „je nesporně mladší než Pražský hrad“. Připouští však, že některé tvary keramiky (z okolí Jedličkova ústavu i jinde) lze datovat do 9. století. První písemné svědectví o Vyšehradě přináší denáry z vyšehradské mincovny.²⁾ Z té doby pochází valové opevnění v severní části Karlachových sadů a základy sakrální budovy pod kostelem sv. Vavřince.³⁾ V této

1) Srov. J. Král, Kde se rozkládal Vyšehrad?, Zvl. otisk z časopisu Svět II, č. 47, 1943, s. 1–28; *tjž.* Kde se rozkládal Vyšehrad?, Nový Bydžov 1947; F. Kašíčka – B. Nechvátal, Děvin a Vyšehrad v historii a pověstech, Stáletá Praha, 1988, s. 55–62.

2) J. Hásková, Vyšehradská mincovna na přelomu 10. a 11. století, Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie, sv. 29, č. 3, 1975, s. 105–160.

3) F. Kašíčka – B. Nechvátal, Otonská architektura na Vyšehradě a její rekonstrukce, Umění 24, 1976, s. 429–435.

souvislosti bude třeba přehodnotit názor, podle něhož se kníže cí palác nacházel „na nejzápadnější části akropole nad Vyšehradskou skalou“, kam se též situuje kaple sv. Jana Evangelisty. Nejstarším kostelem hradiště měl být kostel sv. Klimenta, při němž měla podle legendy působit slovanská škola. Autor se domnívá, že „o jeho podobě nebo poloze nám zatím není nic bližšího známo“, a zmínku o slovanské škole na Vyšehradě spojuje se stejnojmennou lokalitou v Uhrách. Tyto závěry bude třeba přehodnotit, jak podrobněji doložím ve své studii.

Následujících pět podkapitol se týká nejstarší románské etapy. V první – o založení kapituly a baziliky – autor rekapituluje historickou situaci v době Vratislava II., dokládá širokou znalost historické i numismatické literatury. Pokud jde o architekturu, přijímá datum založení kapituly a kostela v roce 1070 a předpokládá, že stavba byla do roku 1080 hotová. Autor neanalyzuje dispozici kostela, ani nehledá její evropské paralely a předstupně. Cituje zprávu Kanovníka vyšehradského z roku 1129 a komentuje některé jeho výrazy, zejména „*porticus in circuitu*“, jehož polohu předpokládá severně od dnešní sakristie. Je si vědom toho, že výzkum zatím nevyřešil otázku věží a krypty, zato však upřesnil informace o románském mostu a sarkofázích. Určil spojení mostu s románskou bazilikou⁴⁾ a spolu s L. Hrdličkou zjistil složení jeho malty. Text doprovází kvalitní plány a fotografie z výzkumu K. Gutha a Nechvátalův příslib rekonstrukce Guthovy nálezové zprávy.

V dalším se autor podrobněji věnuje sarkofágům.⁵⁾ Shrnuje zprávy o sarkofágu sv. Longina a zasloužil se o vydání druhého sarkofágu (1978), na nějž v roce 1913 upozornil K. Vlačíha. Tím potvrdil starší předpoklad o domácím původu Longinova sarkofágu a spolu s textem D. Čumlivského upřesnil znalosti o pohřebním ritu 11.–12. století. Přínosem je též petrografický průzkum, z něhož se dovídáme o druhu použité horniny. Ne zcela přesná je interpretace výzdobných prvků (součet obloučků na tumbě Longina nedává číslo čtrnáct, tedy čtrnáct zastavení křížové cesty, ale patnáct, a jižní strana není místem bezpečí, ale vzkříšení).

Dále si všímá pozůstatků kruhové stavby o průměru 90 cm, kterou našel v ose před západní apsidou chrámu a považuje ji za baptisterium. Pro srovnání uvádí mikulčické kostely č. III. a IX. a pisciny u sv. Jiří, v Kouřimi a na Budči. Objekt se spíše podobá kruhové nádrži či studni objevené na východ od mikulčického devátého kostela. Škoda, že autor nezveřejnil (kromě půdorysu) dokumentaci přilehlého čtvercového objektu, který by mohl přispět k interpretaci domnělého baptisteria. Pozornost věnoval též medailonu z jeleního parohu (o průměru 4,3 cm) s motivem ptáče, které vykládá jako orla. Přikláním se k názoru A. Merhautové, že jde o hrací kostku (kostěná hra „dáma“ s motivem ptáka je v Městském muzeu ve Wormsu).⁶⁾

Z četných zpráv ze 13. století autor vybírá pouze tři: rok 1249, kdy kostel vyhořel, rok 1273, kdy se stavěla střecha (listina hovoří o odpustcích spojených s oltářem archandě-

la Michaela), a rok 1295, kdy byly vypsaný odpustky na stavbu „chrámové předsíně“ (atria). Vyvrcholením tohoto vývoje bylo podle Nechvátala darování královské kurie Janem Lucemburským v roce 1322 děkanu Držislavovi. Královských budov pak bylo použito jako stavebního materiálu na kúrii děkana a na přestavbu kostela, na níž má hlavní zásluhu děkan Držislav, královna Eliška i probošt Jan Volek. Autor datuje přestavbu do třicátých let 14. století, má však zřejmě na mysli léta dvacátá (Eliška † 28. září 1330).

K Nechvátalovým velkým objevům patří nález raně gotického chóru, který zprvu interpretoval jako centrálu a poté jako dlouhý polygonální chór.⁷⁾ K nálezu chóru se opětovně vyjádřila K. Benešová. Přestavbu kostela spojila s královnou Eliškou, zatímco D. Čumlivski přisuzuje roli ochránce chrámu Janu Lucemburskému.⁸⁾ Podle mého výkladu listinných dokumentů lze zpřesnit datování chóru i jeho stavebníka.

Druhou gotickou etapou byla podle Nechvátala přestavba chrámu v době Karla IV., jejíž počátek klade k roku 1369 a konec hluboko do 15. století. Tehdy bylo vystavěno trojlodí se sledem bočních kaplí, které podle V. Mencla odvozuje z jižní Francie.¹⁰⁾ S touto rekonstrukcí je však v rozporu autorova představa o rozsáhlém stavebním komplexu spojujícím románskou baziliku, Eliščin chór, Karlovo trojlodí a západní předsíň. Nechvátal předpokládá, že „karlovská stavba neměla vlastní chór“ a prostor trojlodí ústlil do románské baziliky. Celý komplex pak dosahoval „impozantní délky 110 m a stal se největší sakrální stavbou předhusitské Prahy“ (s. 112 a 370). Potíž nastává, jak vysvětlit provoz kostela s bočními kaplemi a vzdáleného chóru (na problém upozornil v roce 1985 K. Benda) a jak datovat krátké kněžské zbořené J. Mockerem. Nechvátal klade chór k roku 1495, přičemž odkazuje na knihu E. Pocheho a Z. Wirtha Zmizelá Praha, kde není pramen uveden.¹¹⁾ Pokusila jsem se znovu ověřit historické zprávy, v nichž existují zmínky o „novém chóru“, jež zůstaly nepovšimnuty a zpřesňují jeho datování do doby před husitskými válkami. V této souvislosti postrádám hlubší urbanistickou analýzu hradiště, která by zdůvodnila změny 14. století.

Další otázkou je „západní předsíň“ či „atrium“, zbořené J. Mockerem v roce 1888. Nechvátal soudí, že může jít o „část shromažďovacího prostoru“ či „části původní kapitulní budovy“, a v datování uvažuje o roce 1295, kdy se stavělo atrium, či o druhé polovině 14. století, jak navrhl K. Benešová, která v torzu spatřuje analogii Parléřovy svatovítké předsíně.¹²⁾ Podle mého názoru bude třeba pro tento prostor hledat jinou interpretaci. Kapitolu uzavírá zmínka o nástěnných malbách, jež nově vyložila Z. Všecková; její výklad Nechvátal přijímá.¹³⁾

7) B. Nechvátal, Archeologický výzkum Vyšehradu, Pražský sborník historický 8, 1973, s. 5–28.

8) K. Benešová, Eliška Přemyslovna a Vyšehrad, Umění 39, 1991, s. 214–221; též, Pramen ideální podoby kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla, in: Královský Vyšehrad II, Kostelní Vydří 2001, s. 90–101.

9) D. Čumlivski, Vyšehradská kapitula od založení do poloviny 19. století, in: Vyšehrad. Historické podoby, Praha 2000, s. 48.

10) V. Mencl, Poklasická gotika jižní Francie a Švábska a její vztah ke gotice české, Umění 19, 1971, s. 217 ad.

11) E. Poche – Z. Wirth, Zmizelá Praha 4. Vyšehrad a zevní okresy Prahy, reprint vydání z roku 1947, Praha 2002, s. 14.

12) K. Benešová, 2001, o. c. v pozn. 8, s. 99.

13) Z. Všecková, Gotické nástěnné malby v kostele sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, in: Královský Vyšehrad II, Kostelní Vydří 2001, s. 133 ad.

4) F. Kašička – B. Nechvátal, Románský most na Vyšehradě, Umění 39, 1991, s. 281–284.

5) B. Nechvátal, Dva raně středověké sarkofágy z Vyšehradu, Archaeologia historica 26, 2001, s. 345–358.

6) A. Kluge – Pinsker, „Tabula“, Schach und andere Brettspiele, in: Das Reich der Salier 1024–1125. Katalog zur Ausstellung, Sigmaringen 1992, s. 58 ad. a obr. na s. 73.

S gotickým chrámem souvisí otázka poutnického odznaku s postavami sv. Petra a císaře Karla IV.¹⁴⁾ D. Čumlivský nově spojil odznak s Vyšehradem a datuje ho po roce 1397,¹⁵⁾ což rozvedl a přijal B. Nechvátal. Lze však těžko přijmout, že by poutnický odznak s podobiznou Karla IV. vznikl dvacet let po císařově smrti, a k tomu z iniciativy Václava z Burenice.

Kapitola obsahuje i drobné nepřesnosti: 21. března 1350 nebyl Den svátostí, ale Květná neděle, kdy Karel IV. vyšel na Vyšehrad vstříc říšským ostatkům, a jiné.

Kniha se dále zabývá osudy chrámu v době husitských bouří, kdy sloužil kališníkům, a předpokládá se, že tehdy zanikla románská bazilika a vysoký chór. Autor shromáždil archivní zprávy o renesanční a barokní přestavbě, jejíž datování potvrdil dendrochronologický průzkum.

Dějiny chrámu uzavírá stať o novogotické přestavbě, v níž autor zdůrazňuje význam Vyšehradu v době národního obrození a oceňuje projekt architekta J. Mockera. Rekapituluje přestavbu kapitulního kostela v letech 1885–1903 a dokládá ji mimořádně bohatou dokumentací: Mockerovými plány a souborem téměř třicet neznámých kreseb z jeho skicářů, nalezených H. Soukupovou, na jejíž objev upozorňuje.

Kapitolou „Nálezová situace a postup výzkumu“ se autor knihy dostává k těžišti své práce. Chronologicky komentuje jednotlivé etapy výzkumu, které provází bohatou kresebnou a fotografickou dokumentací (obr. 161–247). Dokumentace se bohužel neváže na text a autor na ni v knize nemá odkazy; pro čtenáře je proto orientace dost obtížná. Po výzkumu na východ od kněžiště rekapituluje výzkum v interiéru kapitulního kostela, o jehož výsledcích

informoval již dříve,¹⁶⁾ fotografie a plány však z velké části neuveřejnil. V tom ohledu má čtenář možnost poprvé nahlédnout do výsledků jeho výzkumu. Pro orientaci jsou nezbytné nově zveřejněné plány, zejména přehled sond (obr. 157) a výzkum v jednotlivých lodích (obr. 158, 159, 160). Plány nemají stejné měřítko ani označení severu, což značně ztěžuje jejich pochopení. Postrádám také větší půdorys, v němž by se promítly jednotlivé etapy výzkumu a jejich grafické vyhodnocení. Obrazový doprovod k výzkumu interiéru (obr. 248–361) je uveden v samostatné kapitole, jejíž součástí je překreslená sbírka K. Vlačihy a sbírka z bývalého Kapitulního muzea.

Práci uzavírá kapitola o dalších sakrálních objektech, sestávajících z drobných samostatných monografií. Jsou připojeny i stati autorů přispívajících svými výsledky k objasnění složité problematiky. Je třeba ocenit skvělé fotografie A. Kleibla, J. Lebedy, V. Jílkové a dalších. Grafické řešení knihy naopak přináší některé zvláštnosti: tiráž a obsah jsou zřejmě zaměněny a za úvodem proti zvyklostem následuje seznam vyobrazení; denár Boleslava II. je třeba otočit, v závěru chybějí rejstříky ...

Přes uvedené připomínky a některé odlišné názory na řešení problematiky, k nimž jsem dospěla, je třeba ocenit Nechvátalův mimořádný počín. Jeho kniha je úctyhodným dílem shrnujícím složitou problematiku objektu a přináší velké bohatství obrazové a plánové dokumentace. Rozšiřuje poznatky o přední bazilice přemyslovského státu, a stává se tak nepostradatelným pramenem pro další bádání.

HELENA SOUKUPOVÁ

14) K. Stejskal, *Umění na dvoře Karla IV.*, Praha 1978, s. 81.

15) D. Čumlivský, o. c. v pozn. 9, s. 53–54.

16) B. Nechvátal, *Kapitulní kostel sv. Petra a Pavla na Vyšehradě v době předhusitské*, *Archaeologia historica* 27, 2002, s. 381–408.

KAREL KUČA: MĚSTA A MĚSTEČKA V ČECHÁCH, NA MORAVĚ A VE SLEZSKU

díl I. A-G, Libri Praha 1996, 874 stran

díl II. H-Kole, Libri Praha 1997, 938 stran

díl III. Kolín-Míro, Libri Praha 1998, 952 stran

díl IV. Ml-Pan, Libri Praha 2000, 941 stran

díl V. Par-Pra, Libri Praha 2002, 671 stran

díl VI. Pro-Sto, Libri Praha 2004, 890 stran

Shrnout v jediné encyklopedii vývoj všech městských sídel v českých zemích, včetně těch, která již zanikla nebo poklesla na vesnice, je jistě úkol nesnadný. Dokonalá systematizace problému, jíž se autorovi podařilo dosáhnout i v případě, který se mnohdy jakémukoliv systému vzpírá, umožnila toto množství informací pojmout, ale zůstává otázkou, jestli zcela zvládnout.

Ve snaze o maximální obsažnost a přehlednost je encyklopedie velmi precizně strukturována v rámci jednotlivých hesel na kapitoly a podkapitoly a v nich ještě řadou gra-

fických značek a symbolů. Tím se K. Kučovi podařilo stěsnat na relativně malém prostoru obrovskou sumu faktů. Text každé lokality je uveden názvem města, popř. aglomerace, a městským znakem oproštěným od honosných kusů (štítonoši, klenoty apod.). Následují základní identifikační údaje: poloha města v rámci země (Čechy, Slezsko...) a geomorfologického celku a jeho nadmořská výška.

Další kapitolka nazvaná *Jméno a statut* heslovitě zaznamenává, kdy se objevuje v historických pramenech název města a kdy je daná lokalita zmíněna výslovně jako